

När man flyttade prästgårdshusen i Kungsängen

av Ulf Björkdahl, 2021

Denna uppsats får ses som en preliminär berättelse om prästgårdens flytt vid mitten av 1800-talet från kyrkan till en plats vid nuvarande Ekhammarskolan. Slutversionen är tänkt att komma med i en kommande bok. Fortsatt forskning sker därför och jag tar tacksamt emot kompletterande information.

Historiskt bestod Västra Ryds pastorat av församlingarna Ryd och Näs. Även om den senare bytte namn till Stockholms-Näs (1886) och senare till Kungsängen (1967). Kyrkoherden bodde i moderförsamlingen Västra Ryd och komministern i annexförsamlingen Näs.

Prästen i Näs hade, som andra präster, tilldelats ett boställe av domkapitlet för sin försörjning. Förutom själva prästgården hörde därför stora markområden till bostället. Här odlades spannmål och ängshö, här var betesmarker och timmerskog. Mark sköttes av en arrendator som, om han inte själv var bonde, hade hjälp av en rättare och arbetsfolk. Fastighetsnamnet för komministerbostället var Kyrkbyn 2.

Prästgården låg nära kyrkan. ungefär där församlingshemmet är idag. På samma tomt låg arrendatorns ladugård med alla sina hus.

Eftersom det var ett tilldelat boställe måste det skötas aktsamt. Därför gjordes syn vid vissa tillfällen, särskilt när en ny präst skulle tillträda.

1842 hade en ny komminister valts, Hans Petter Ericsson. Av den syn som då gjordes framgår att prästgården var i mycket dåligt skick.

Med början 1844 och den närmaste tiden flyttade Eriksson alla boställets hus, dvs prästgården med uthus och arrendatorns ladugård med alla sina hus, till en ny plats. Tyvärr har jag (ännu) inte i någon handling stött på motiven för att flytta. Det troliga är att det låglänta läget vid kyrkan och ån gjorde marken sank och besvärlig. Även den stora ansamlingen av boställshusen, vilka dessutom låg granne med klockaren och ytterligare bondgård, kan ha spelat in. En brand hade ju kunnat utplåna hela byn.

Man lämnade således platsen vid kyrkan och flyttade till ett nytt läge 400 m sydväst ut på boställets mark. Det är där Ekhammarskolan är idag.

Bebyggelsen närmast kyrkan. Husschablonerna på storskifteskartan från 1761 visar uppifrån:

- Prästgården (Kyrkbyn 2). Huset är ritat med två skorstenar, vilket markerar två hushåll (prästen och arrendatorn).
- Klockarbostaden.
- Ladugård med arrendator, som tillhörde Ekhammar (Kyrkbyn 1).

Så här ser platsen ut idag, vid Ekhammarskolan. Författaren har ungefärligen markerat kullen med de tidigare byggnaderna.

Till vänster är inritat prästgården med dess flyglar. Till höger, på säkert brandavstånd, är ladugården med sina huslängor.

Den nya platsen var en bergkulle ute på odlingsmarken, vilken inte är så lätt att urskilja idag bland alla byggen och asfalterade ytor. Väl på plats återuppfördes husen, och man passade på att bygga om det som behövdes. Själva prästgården var i så dåligt skick att Ericsson lät uppföra en helt ny byggnad med nytt friskt timmer. Den placerades på högsta punkten med utsikt över sjön. Huset blev rejält stort med inte mindre än 10 rum. Här bodde komministern Ericsson med familj och tjänstefolk. Även arrendatorn Johan Eric Thunholm bodde här med sin familj. Uthusen till prästgården byggdes som två separata flyglar. Alldeles intill området hade en ny väg börjat projekteras. Det var Enköpingsvägen som drogs i en ny sträckning (nuvarande Skolvägen). Vägen blev helt klar 1848.

Greve Erik Rålamb, som ägde Ekhammar och bondgården Kyrkbyn 1, hade begärt laga skifte av all mark tillhörande Ekhammar och Kyrkbyn 1-2. Skiftesförrättningen verkställdes 1862-1864 och påverkade starkt kyrkans mark, som hittills varit synnerligen osammanhängande och splittrad med gården här och där och skog på olika ställen. Nu samlades prästmarken (Kyrkbyn 2) i två stora skiften: Det ena skiftet var odlingsmarken väster om kyrkan där prästgården låg. Det andra skiftet omfattade all mark, mest skog, som låg söder om den ungefärliga linjen kyrkan-ryssgraven och ner till Mälaren. Det är den mark som Kungsängens centrala delar idag är byggd på. Det är därför fastighetsbeteckningarna idag heter "Kungsängens Kyrkby 2:" följt av ett enhetsnummer. Skiftet kom att skapa förutsättningarna för kyrkans kommande uthyrning av tomtmark.

Prästgården med en av flyglarna. Den andra skymtar längre bort.

Ericson dog 1870. Efter några korta gästspel av vikarier kom Fredrik Theodor Åsbrink hit 1874 som ny komminister. I samband med det gjordes en ny syn av bostället. Enligt syneprotokollet bestod boställets åbyggnader av följande, här markerade på lagaskifteskartan från 1862:

<p>VÄSTRA DELEN</p> <p>Prästgården med de två flyglarna innehållande brygghus resp spannmålsbod.</p>		<p>ÖSTRA DELEN</p> <p>Ladugården (fyrkantsgården)</p>
--	--	---

Prästgården:

Manbyggnaden, uppfört av nytt timmer på stenfot under tegeltak, 61 fot lång, 35½ fot bred, 13 fot hög. 1 fot = ca 30 cm.

Brygghus av timmer, 19½ fot långt, 24 fot brett, 12 fot högt. Sammanbyggt på södra sidan med ett hus med drängkammare och ytterligare ett rum.

Spannmåls- och visthusbod av timmer på stenfot under tak av spiller, 40½ fot lång, 24 fot bred och 12 fot hög i två våningar.

Källare sydost på gården, välvd av gråsten.

Hemlighus (dass), timrat under tak av spiller, 11 fot långt samt 10½ fot brett.

Dessutom fanns en trädgård med ett stort antal fruktträd, bärbuskar och prydnadsväxter.

Brunn fanns vid brygghuset, murad av gråsten med överbyggnad och lucka.

Ladugården:

SÖDRA LÄNGAN

Fähus med foderskulle av timmer under halmtak, 49 fot långt, 28½ fot brett och 13 fot högt, inrett med 16 bås för kor samt rum för tre par oxar. Sammanbyggt österut med ett hus med dels ett öppet rum med inredda svinhus, dels ett stall.

ÖSTRA LÄNGAN

Loge med ett golv 65 fot lång, 29 fot bred 18 timmervarv hög.

NORRA LÄNGAN

Stall med foderskulle av timmer under tak av spiller, 26 fot långt, 23 fot brett och 14½ fot högt, inrett för 6 hästar och 2 par oxar.

Redskapslider, 24½ fot långt samt bredd och höjd som stallet med två sidor öppna.

Loge med två golv av timmer under tak av spiller, 78 fot lång, 23 fot bred, 14½ fot hög.

VÄSTRA LÄNGAN

Svinhus av timmer under tak av spiller, 18 fot långt, 24 fot brett och 12 fot högt. Norra sidan sammanbyggt med ett vagnslider.

Vid överlämnandet av egendomen reglerades, som brukligt var, hur man skulle förfara med de s k överloppshusen, dvs de byggnader som inte socknen hade ansvar för, utan som Ericsson själv uppfört under sin tjänstgöringstid. Det rörde bl a förstukvisten till prästgården, delar av de två flygelbyggnaderna, ett svinhus och stall, logen med två golv, svinhuset som var sammanbyggt med redskapslidret, hemlighuset och källaren. Antingen kunde Åsbrink lösa in dem eller så fick de tas bort. Det mesta behölls, men den östra ladugårdslängan liksom hälften av den södra raserades.

Efter Åsbrink kom Johan Wedberg 1880. Under Wedbergs tid gjordes i samband med restaurering radikala förändringar av kyrkans utseende. 1881-1882 murades alla gavlar upp med trappavsatser av rödtegel och ett litet torn även det i rödtegel restes på västra gavelns tak. Detta återställdes i början av 1920-talet. Men med Wedberg togs ett första steg till en ny tid. Han påbörjade nämligen avyttringen av prästmarken. I ett kommunprotokoll från 1882 anmälde Wedberg att han, mot arrende och för en tid av 50 år, avsåg att upplåta delar av beteshagen till tomter för sommarbostäder. Den förste arrendatorn blev instrumentmakaren G.W. Lyth i Stockholm, som raskt uppförde en sommarvilla på en udde nedanför järnvägen.

Med en senare komminister, Carl Alexis Östlund som kom hit 1898, blev det rejäl fart med bostadsbyggandet. Under 1910-talet utarrenderades mark längs Enköpingsvägen mitt emot järnvägsstationen till en handfull bostäder och affärer och längre bort, vid Svartviken, uppfördes Ryds gjuteri som blev en stadig arbetsplats för lång tid. Själv lämnade Östlund prästgården och byggde flera hus nere vid Viken, och flyttade själv dit. Själva prästgården och flygelbyggnaderna hyrde han ut, de senare efter att ha byggt om dem till bostäder

Men här, vid sekelskiftet, avslutar vi av utrymmesskäl vår berättelse. Om den fortsatta historien om prästgårdens och ladugårdens öde får vi återkomma till.

Prästgården 1971. Byggnaden var gulmålad och hade ett 10-tal rum. Foto Elisabeth Tegner.

Den enda kvarvarande byggnaden från Prästbostället.

1951 skänkte kommunen prästgårdens hemlighus till Stockholms-Näs hembygdsförening. Det står nu uppställt vid hembygdsgården. Fotot är antagligen taget på ursprungsplatsen.

Så här såg platsen ut omkring 1960. Då var bergkullen i odlingslandskapet fortfarande tydlig. Både prästgård och ladugård har varsamt undvikit att inkräkta på jorden. På ladugården syns att de omnämnda överloppshusen är borttagna, antagligen sedan länge. Prästgården inringad.

Vid den här tidpunkten hade Kungsängens skola uppförts (1951) och syns som den långa längan norr om prästgården. Flygelbyggnaderna har fått stryka på foten.

Norra längan 1964.

Närmast ett stall, därefter ett öppet redskapslider och bortom det är en loge.

Till höger skimtar vagnslidret, se bilden nedan.

Västra längan 1964.

Vagnslider och svinhus. Bakom syns fähuset, vilket då var det enda som återstod av södra längan.

Båda fotona från Stockholms-Näs hembygdsförening.

Viktigaste källor:

Kungsängens kyrkoarkiv, handlingar angående kyrka och kyrkogård, 01a:2 (Stadsarkivet Liljeholmen)

Uppsala domkapitel, visitationsprotokoll, avsöndringar m m, E5A:319 (Landsarkivet Uppsala)

Laga skifte över Näs by och Ekhammar, 1862 (Lantmäteriets historiska kartor, LM hemsida).